

داوری تجاری بین المللی در فضای مجازی

منوچهر توسلی نائینی* سیما بدری زاده**

چکیده

در گذشته متداول ترین روش حل و فصل اختلافات تجاری، مراجعه به محاکم قضایی ملی بود. لیکن در چند دهه اخیر داوری تجاری بین المللی به منظور حل و فصل اختلافات بین المللی در بین سایر شیوه های حل اختلاف، اهمیت روزافزونی یافته است. امروزه در اثر ظهور فن آوری های نوین شاهد تسریع ارتباطات به خصوص در عرصه ی تجارت جهانی هستیم، به گونه ای که افزایش تجارت و به تبع آن رقابت بر سر کسب بازارهای جهانی تغییراتی را در زیر ساخت های تجاری در سطح بین المللی بوجود آورده است. در حال حاضر، روند جهانی شدن، روش های جایگزینی را همچون داوری در فضای مجازی می طلبد که شکل توسعه یافته و مدرن داوری های سنتی است. گرچه داوری الکترونیکی همان نهاد داوری سنتی است و تنها روش اعمال آن تغییر یافته است اما ناگفته نیست که تأسیس این نهاد نوپا باعث پیدایش مباحث حقوقی و تکنولوژیکی متعددی من جمله ابزارهای برقراری ارتباط، نحوه ی اطلاع رسانی، استماع، صدور و ابلاغ رأی داوری شده است. نتایج این تحقیق نشان می دهد که با ایجاد این نهاد حقوقی جدید و تحولات فنی ناشی از

* عضو هیات علمی گروه حقوق دانشگاه اصفهان، (نویسنده مسئول) tavassoli2000@hotmail.com
** کارشناس ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان simab2010@hotmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۱/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۱۰/۲۷

آن در روند دادرسی، تعارضات جدیدی بروز نموده که مستلزم اعمال قواعد خاصی است که تلاش صاحب نظران، رویه بین‌المللی و شکل‌گیری قوانین ملی را طلب می‌نماید. از این نظر، استفاده از تجربه بعضی کشورها و سازمان‌هایی که این نوع داوری را تجربه نموده‌اند ضروری به نظر می‌رسد.

واژه‌های کلیدی: داوری سنتی، داوری الکترونیکی، حل و فصل اختلافات تجاری بین‌المللی، فضای مجازی، داوری سازمانی، رأی داوری الکترونیکی

۱. مقدمه

قرارداد در حکم قانون دو طرف بوده و مادام که باقی است باید از مفاد آن پیروی سنتی شده است. شکل‌گیری روابط الکترونیکی با پست الکترونیک و یا ویدئوکنفرانس، پیشروی حجم متراکمی از داوری در آینده خواهد بود. فضای مجازی با این حجم از امکانات تکنولوژیکی به عنوان یک پدیده جدید در ادبیات حقوقی، رژیم حقوقی داوری تجاری بین‌المللی سنتی را به چالش کشیده است.

در حال حاضر، داوری تجاری بین‌المللی در فضای مجازی در عمل به صورت پیشرفته‌ترین شیوهی حل و فصل اختلافات تجاری بین‌المللی درآمده است، لیکن پیدایش این نهاد ما را با سؤالات متعددی در مورد مباحث حقوقی و تکنولوژیکی داوری تجاری بین‌المللی از شروع داوری، ابلاغ اخطاریه‌ها و تشکیل هیأت داوری، استماع و بررسی دلایل و در آخر صدور رأی روبرو می‌سازد. بدون شک، پاسخ به این سؤالات و رفع مشکلات این نهاد نوپا بدون تصویب قوانین ملی و انعقاد معاهدات دو جانبه یا چند جانبه بین کشورها امکان‌پذیر نیست.

در این پژوهش با نگاهی به مفاهیم اولیه داوری در فضای مجازی و بررسی قوانین بعضی کشورها و سازمان‌های داوری مجازی در مورد داوری مجازی تصویری کلی از شرایط و موانع اجرایی این نوع از روشهای حل اختلاف و مزایای آن در جهان امروز ارائه خواهد شد.

۲. مفاهیم اساسی

موضوع این پژوهش بررسی روند داوری تجارت بین‌الملل در فضای مجازی است. بی‌تردید، در چنین پژوهشی باید مفاهیم ذیل که از مفاهیم اساسی بوده مورد شناسایی و تحقیق قرار گیرند. گرچه از منظر بعضی شناخته شده و گاه بدیهی به نظر می‌رسند ولی تعیین حدود قلمرو و معانی آن‌ها همیشه با پیچیدگی‌هایی همراه بوده است.

پیشرفت تکنولوژی و پیدایش اندیشه‌های جدید منشأ تحولاتی گردیده که پیچیدگی‌های مزبور را دو چندان نموده است. به همین جهت شناخت مفاهیمی چون: «طرق حل و فصل اختلافات بین‌المللی - داوری تجاری بین‌الملل و فضای مجازی» ضروری به نظر می‌رسند.

۲.۱. طرق حل و فصل اختلافات بین‌المللی

اصطلاح داوری در فضای مجازی به جهت اینکه فقط یک دهه از عمر آن می‌گذرد (مورک^۱، ۲۰۰۰: ۶) برای بسیاری از متخصصان و حقوقدانان، اصطلاحی نامأنوس است. فلذا باید این راه‌حل را از سایر طرق مثل راه‌های کمکی و فرعی اینترنتی تفکیک کرد. به طور کلی طرق حل اختلافات بین‌المللی به دو دسته عمده حقوقی و غیر حقوقی و قضایی^۲ و غیرقضایی تقسیم می‌شوند. منظور از حل و فصل اختلافات به روش قضایی، یعنی حل و فصل اختلافات به وسیله دادگاه‌های داخلی و یا دادگاه‌های بین‌المللی است مانند دیوان دادگستری بین‌المللی که در مقابل اصطلاح غیرحقوقی به کار می‌رود. (انصاری، ۱۳۸۷: ۲۳۱) و منظور از اصطلاح غیرقضایی یا به تعبیر دیگر فراقضایی (اشمیتوف^۳، ۱۳۸۷، ج ۲: ۹۸۵) یا شیوه‌های جایگزین حل اختلاف-ای.دی.آر (Alternative Dispute Resolution) عنوان عامی است که به راهکارهای حل و فصل خصوصی اشاره دارد. مقصود از شیوه‌های جایگزین، راهکارهایی است که طرفین یک اختلاف به جای توسل به دادگاه‌های دادگستری بر می‌گزینند تا دعوای خود را به گونه مناسب فیصله دهند. یک امر مشترک در تمامی این

شیوه‌ها اعم از داوری-سازش-میانجیگری و... در ماهیت غیرقضایی بودن آن‌ها است (درویشی، ۱۳۸۸: ۱۵).

داوری در فضای مجازی، بهترین گزینه حل و فصل غیرقضایی اختلافات تجاری بین‌المللی به شمار می‌رود که در حال حاضر حدود ۷۳٪ شرکت‌های بین‌المللی از این مکانیزم استفاده می‌نمایند. (ابوترابی، ۱۳۸۶: ۷) زیرا اولاً دارای آیین دادرسی ساده‌ای است. ثانیاً داورانی به موضوع رسیدگی می‌کنند که منتخب طرفین هستند. ثالثاً موجب صرفه‌جویی قابل توجهی در زمان و هزینه می‌گردند. (انصاری ۱۳۸۷: ۲۳۴)

حل و فصل دعاوی در فضای مجازی، نتیجه اعمال فناوری اطلاعات و تکنولوژی ارتباطات بر راه‌حل‌های غیرقضایی است. (هورنل^۴، ۲۰۰۴: ۱۴) داوری در فضای مجازی به نام‌های دیگری چون داوری مجازی (cyber Arbitration)، داوری آن لاین (Online Arbitration) داوری الکترونیکی (Electronic Arbitration) و... نامیده می‌شود که همگی گویای ویژگی جدید بودن این نوع از داوری هستند. (مورک، ۲۰۰۰: ۵).

۲.۲. مفهوم داوری تجاری بین‌المللی

قبل از بحث در مورد مفهوم داوری تجاری بین‌المللی لازم است تعریفی از داوری ارائه شود. از میان تعاریف متعدد می‌توان گفت: «داوری فصل خصومت توسط غیر قاضی و بدون رعایت تشریفات رسمی رسیدگی و عادی است». (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۸: ۲۸۴)

آنچه در اینجا مورد بحث است داوری تجاری بین‌المللی است که هیچ یک مقررات داوری تعریفی از آن ارائه نداده است، اما آنچه مسلم است این است که این نوع داوری واجد دو خصیصه «تجاری» و «بین‌المللی» است و با لحاظ این نکات باید از آن تعریفی ارائه داد.

فلذا می‌توان گفت: «داوری تجاری بین‌المللی عبارتست از شیوه‌ی حل و فصل یک موضوع مورد اختلاف مربوط به روابط تجاری بین‌المللی بین دو یا چند شخص

توسط یک یا چند نفر دیگر به عنوان داور که اختیار و صلاحیت خود را از یک قرارداد خصوصی اخذ می‌کنند». (امیری، ۱۳۸۱: ۷)

دو خصیصه تجاری و بین‌المللی از رابطه حقوقی نشأت می‌گیرد که اختلاف ناشی از آن یا مربوط به آن به داوری ارجاع گردیده است. قانون تجارت ایران از معاملات یا اعمال تجارتي تعريفی ارائه نموده است، اما در ماده ۲ این قانون فهرستی به شرح زیر به عنوان معاملات تجارتي ملاحظه می‌شود: ۱- خرید یا تحویل هر نوع مال منقول به قصد فروش یا اجاره اعم از این که تصرفاتی در آن شده یا نشده باشد.

۲- تصدی به حمل و نقل از راه خشکی یا آب یا هوا به هر نحوی که باشد.
 ۳- هر قسم عملیات دلالی یا حق‌العمل کاری (کمیون) و یا عاملی و همچنین تصدی به هر نوع تاسیساتی که برای انجام بعضی امور ایجاد می‌شود از قبیل تسهیلات معاملات ملکی یا پیدا کردن خدمه یا تهیه و رسانیدن ملزومات و غیره.
 ۴- تاسیس و بکار انداختن هر قسم کارخانه مشروط بر اینکه برای حوائج شخصی نباشد.
 ۵- تصدی به عملیات حراجی.
 ۶- تصدی به هر قسم نمایشگاه‌های عمومی.
 ۷- هر قسم عملیات صرافی و بانکی.
 ۸- معاملات برواتی اعم از این که بین تاجر یا غیر تاجر باشد.
 ۹- عملیات بیمه و غیره.
 ۱۰- کشتی‌سازی و خرید و فروش کشتی و کشتیرانی داخلی یا خارجی و معاملات راجع به آن‌ها. بنابر این عمل تجاری در اصطلاح تمام مواردی را در بر می‌گیرد که در مقام داد و ستد بطور متعارف وجود دارد." در قانون نمونه آنسیترال ۱۹۸۵ و در قانون داوری تجاری بین‌المللی ایران مصوب ۱۳۷۶ نیز تعریف دقیق و جامعی از اصطلاح تجاری نیامده است بلکه هر دو با استفاده از ضابطه‌ی نوعی و موضوعی در مقام تمثیل برآمده‌اند (ستوده، ۱۳۷۵: ۳۲). در حالیکه به نظر می‌رسد برای تشخیص تجاری بودن یک عمل باید به ملاک شخصی یعنی تاجر بودن طرف معامله نیز توجه داشت.

برای تشخیص بین‌المللی بودن یک رابطه حقوقی باید اشاره نمود چنانچه «در صورتیکه تمامی عوامل و شرایط اساسی یک رابطه حقوقی در حیطه‌ی قلمرو حقوق داخلی باشد آن رابطه‌ی حقوقی را می‌توان داخلی یا ملی تلقی نمود اما اگر رابطه‌ی

حقوقی به جهاتی از جهات از مرزهای یک کشور عبور کرده به کشور دیگری پیوند بخورد آن رابطه بین المللی می شود» (امیری، ۱۳۸۱: ۸)

البته ناگفته نماند که قانون نمونه آنیسترال^۵ و قانون داوری تجاری بین المللی ایران مصوب ۱۳۷۶ معیارهایی را برای بین المللی تلقی کردن یک رابطه ی حقوقی بیان کرده اند. بند ۳ ماده یک قانون نمونه مقرر می دارد: «داوری در صورتی بین المللی است که الف) مرکز اقامتگاه اصلی طرفین موافقتنامه داوری در زمان انعقاد آن کشورهای مختلف باشد یا ب) یکی از محل های زیر، خارج از کشوری باشد که مرکز فعالیت طرفین در آن کشور واقع است: (۱) محل داوری در صورتیکه در موافقتنامه داوری تصریح یا به موجب آن تعیین شده باشد. (۲) هر محلی که قسمت اساسی تعهدات ناشی از روابط تجاری بایستی در آن محل اجرا شود (۳) طرفین صریحاً توافق کرده باشند که موضوع اصلی موافقت نامه داوری به بیش از یک کشور ارتباط دارد.» (امیری، ۱۳۸۱: ۱۰)

در بند ب ماده ی یک قانون داوری تجاری بین المللی ایران مصوب ۱۳۷۶ ملاک بین المللی بودن داوری، صرفاً تابعیت دانسته شده که مورد انتقاد است. (جنیدی، ۱۳۷۸: ۱۳۳). به نظر می رسد قانونگذار ایرانی می بایستی به فاکتورهای دیگر بین المللی شدن یعنی اقامتگاه بین المللی، محل انعقاد قرارداد، محل اجرای تعهد و سایر مواردی که در حقوق بین الملل خصوصی برای بین المللی شدن یک موضوع استفاده می گردد استناد می نمود. بنابراین در وضعیت حاضر، طبق قانون ۱۳۷۶ ابراز رضایت دو شرکت خارجی با تابعیت های مختلف و فعال در یک سرزمین برای رجوع به داوری چنین نوع از داوری تجاری را به علت تفاوت میان تابعیت طرفین، داوری تجاری بین المللی می نماید. در حالیکه اگر چند شرکت همگی با تابعیت واحد دچار اختلاف شوند، قرارداد داوری بین آنها حتی اگر در چند کشور متعدد منعقد شده باشد بین المللی تلقی نخواهد شد زیرا که طرفین اختلاف همگی یک تابعیت دارند.

۲.۳. فضای مجازی

یکی از نتایج گسترش فن‌آوری‌های نوین به ویژه اینترنت، خلق دنیای مجازی است. فضای مجازی (cyberspace) نخستین بار توسط ویلیام گیسون^۶ نویسنده کانادایی در داستان علمی تخیلی در کتاب نورومنسر (Neuromancer) در سال ۱۹۸۴ مورد استفاده قرار گرفت (اسماعیلی، ۱۳۸۹: ۵۰). این فضا امروزه به اندازه‌ای بر زندگی جوامع انسانی سایه افکنده که تقریباً به موازات جهان واقعی توسعه یافته است. فضای مجازی گستره بزرگی است که فرصت‌ها، چالش‌ها، ترس‌ها، محدودیت‌ها و البته امکاناتی را برای کاربران خود به ارمغان آورده است.

برای فهم بهتر، این دو عبارت را از هم جدا می‌کنیم. واژه‌ی سایبر از ریشه‌ی یونانی لغت کنترل گرفته شده و به طور ترکیبی سایبرنتیک به کار می‌رفته است، که دلالت بر سیستم‌های کنترلی ابرتکنولوژی‌های رایانه‌های به هم پیوسته دارد. فضا نیز یک مفهوم گسترده و عالی است که از نظر "گل محمدی" در کتاب جهانی شدن فرهنگ و هویت دلالت بر همه جا دارد ولی مکان دلالت بر جایی معین دارد. مکان دارای محتوا است ولی فضا نوعی خلاء است. مکان دارای دو بعد ولی فضا سه بعدی است. مایکل بندیکت^۷ هم فضای مجازی را به عنوان جهانی نو و موازی با جهان واقعی و مخلوق رایانه‌های جهان و ارتباطات میان آن‌ها تعریف می‌کند (آخوندی، ۱۳۸۴: ۱).

به نظر گیسون فضای مجازی یک فضای تخیلی است که از اتصال رایانه‌ها پدید می‌آید.^۸ کینزا^۹ فضای مجازی را محیطی ساخته شده از اطلاعات نامرئی قابل تغییر تعریف می‌کند (اسماعیلی، ۱۳۸۶: ۴۵). اندرسون^{۱۰} واقعیت مجازی را واقعیتی خلق شده توسط رایانه می‌داند و از آن رو مجازی و مصنوعی است که در دنیای ماده مکانی را اشغال نکرده است و در اذهان کاربران با واسطه‌ی الکترونیکی وجود دارد (همان، ۴۵). به نظر زائو^{۱۱} تاکنون تشبیه‌های متفاوتی برای اینترنت به کار رفته است اما تشبیه اینترنت به فضای مجازی گویای اینست که اینترنت چگونه به عنوان رسانه‌ای جهت

ارتباط بین افراد عمل می‌کند و به عنوان یک مکان به معنای حقوقی آن نیست. (زائو، ۲۰۰۵: ۲۲۲)

بعضی از محققین تلاش دارند که فضای مجازی را اینگونه تعریف کنند، فضایی که مردم به عنوان یک مکان می‌توانند در آنجا به هم بیوندند و یک انجمن مجازی تشکیل داده و یک هویت مجازی را اتخاذ کنند (برک^{۱۲}، ۱۹۹۸: ۴۹-۲۲۳) لیکن به نظر می‌رسد از ویژگی‌های مجازی بودن فضای اینترنت آن است که این فضا تحت کنترل هیچ کس نیست و هرکس با داشتن حداقل امکانات لازم می‌تواند بدون هیچ گونه محدودیتی در آن وارد شود. این ویژگی به این دلیل است که مفهوم فضا با مفهوم مکان تفاوت دارد. فضا بر همه جا دلالت دارد و در بردارنده نوعی خلاء و سه بعدی است در حالیکه مکان بر جایی معین دلالت داشته و دارای محتوا و دو بعدی است. به همین دلیل تصور همه جا بسیار دشوارتر از جایی خاص است. (سروری زرگر، ۱۳۸۷: ۵۸) بنابراین اکثر نویسندگان معتقدند تشبیه فضای مجازی به مکان صحیح نیست چرا که مکان ثابت ولی فضای مجازی در طول زمان متغیر است. (برک، ۱۹۹۸: ۲۲۳)

اما نکته‌ای که حائز اهمیت است این است که فضای مجازی دو دنیای محسوس و مجازی را از هم تفکیک می‌کند پس یک سری از خصایص و نتایج خاص خود را دارد به عنوان مثال اعضا با ورود به این فضا هر یک خود قانونی را که بر اعمالشان باید حاکم باشد انتخاب می‌کنند در صورتیکه اگر فضای مجازی با مرزهای جغرافیایی قابل تفکیک و تمیز می‌شد دیگر این حکومت‌ها بودند که مشخص می‌کردند چه قانونی بر اعمالشان حاکم است. (زائو، ۲۰۰۵: ۲۲۴). به نظر می‌رسد در فضای سرزمینی در رابطه با مواردی که عناصر بین‌المللی در موضوع دخیل‌اند، قواعد حل تعارض حقوق بین‌الملل خصوصی حاکم است اما در فضای مجازی چنین تحمیلی وجود ندارد. لیکن اگر بر اساس توافق طرفین قانون حاکم تعیین نشده باشد این عقیده که قانون هیچ کشوری حاکم نیست نیز صحیح نمی‌باشد چرا که ابراز اراده طرفین قرارداد مجازی در مکان و محدوده حاکمیتی خاصی صورت می‌گیرد که نظام حقوقی خاصی بر آن سیطره دارد. بنابراین عنصر مکان هنوز هم معتبر است.

به نظر بعضی نویسندگان این امر که فضای مجازی از حد و مرزهای زمینی فراتر است و حکومت یک قدرت در آن بی معناست همه به خاطر غیرفیزیکی بودن این فضا است. (مورک، ۲۰۰۰: ۳۳) لیکن بحث‌های متعددی راجع به این امر در طول دهه‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۹۰ شکل گرفته و دولت‌ها سعی کرده‌اند تا قواعد حقوقی جدیدی با تلفیقی از قواعد سنتی وضع کنند. به نظر می‌رسد گرایش دولت‌ها به این رویه است که فضای مجازی نیز تحت حکومت قانون و پلیس قرار گیرد. برای مثال مالکیت معنوی که امری غیرفیزیکی است تحت حاکمیت قانون ملی قرار گرفته است. اما مشکل این است که در بعضی موارد اعمال قانون کشور و دولت خاصی بر این فضا امکان پذیر نیست. به همین دلیل، کسب رضایت عمومی در یک پیمان و معاهده‌ی دسته جمعی بین دولت‌ها جهت قاعده‌مند کردن فعالیت‌های اینترنتی زمان‌بر است (زائو، ۲۰۰۵: ۲۲۸) فلذا در حال حاضر تنظیم کننده‌ی این روابط، قوانین ملی هستند.

۳. ابزارهای ارتباط الکترونیکی

قبل از توضیح در مورد روند داوری لازم است که بدانیم نقش فن‌آوری در تحقق این روند چه می‌باشد؟ لذا در حین معرفی، نقاط ضعف و قوت هر یک از ابزارها بیان می‌گردد. البته لازم به ذکر است که ابزارهای الکترونیکی متعدد و متنوعی از جمله پست الکترونیکی، پیغام مستمر، سیستم پیغام اتوماتیک، اتاق گفتگو، کنفرانس ویدئویی و صوتی مورد استفاده هستند که دو نمونه‌ی کاربردی‌تر توضیح داده می‌شود.

۳.۱. پست الکترونیکی

پست الکترونیکی معمول‌ترین وسیله ارتباطی الکترونیکی است که به دلیل استفاده آسان و سرعت بالا در انتقال اطلاعات به صورت گسترده‌ای مورد استقبال و استفاده قرار گرفته است. (کاتش و رفکین^{۱۳}، ۲۰۰۱: ۷۲۱) از مهمترین خصایص پست الکترونیکی می‌توان از قابلیت ذخیره شدن و بازیابی آن در اینترنت نام برد (کاتش و رفکین، حل اختلاف در فضای مجازی ۲۰۰۱) با این وجود، انتقاد اصلی که از این

وسیله الکترونیکی شده این است که وسیله ارتباطی متنی می‌تواند به راحتی میزان اعتماد و صحت اظهارات را به صورت قابل توجهی کاهش دهد، چرا که در اظهارات کتبی طرفین به راحتی در بیان واقعیت‌ها اغراق می‌کنند و یا حتی تحریف می‌نمایند. (ابوترابی، ۱۳۸۶، ۲۳) از طرفی نمیتوان نادیده انگاشت که احتمال سرقت هویت شاهد از سوی ثالث یا هر خلاف دیگری وجود دارد. (السان، ۱۳۸۵: ۹۱) فلذا به نظر می‌رسد که پست الکترونیکی ماهیتاً دارای ضریب امنیتی کمتری نسبت به سایر وسایل ارتباطی الکترونیکی است، گرچه این مشکل را می‌توان تا حدود زیادی از طریق کدگذاری و رمزدار نمودن متن مرتفع کرد اما با وجود ابزارهای ارتباطی دیگری که مزیت‌هایی دوچندان به همراه دارد بهتر است جهت بالا بردن میزان اعتماد و اعتبار این نوع از داوری از ابزاری استفاده شود که این قبیل مضرات را به دنبال نداشته باشد.

۳.۲. کنفرانس ویدئویی

یکی از مهمترین مشکلات داوری در فضای مجازی، عدم حضور فیزیکی و آثار حقوقی- روانی ناشی از این وضعیت می‌باشد. کنفرانس ویدئویی را می‌توان از جدیدترین و مناسب‌ترین وسایل ارتباط الکترونیکی محسوب داشت که در آن طرفین و داوران با برقراری ارتباط رو در رو اما در محیط مجازی می‌توانند به بهترین وجه ممکن منظور یکدیگر را درک نمایند. (السان، ۱۳۸۵: ۹۲) این وسیله الکترونیکی توانسته است یکی از انتقادات مهم وارد شده بر این نوع از داوری را، یعنی عدم وجود ارتباط مستقیم رو در رو که می‌تواند داور را در کشف حقایق با در نظر گرفتن احساسات و زبان بدنی طرفین یاری نماید، تا حدود زیادی برطرف کند. (کافمن و اسپولز^۴، ۱۹۹۹: ۶۴) بعضی از مؤسسات داوری قادرند در فاصله زمانی کوتاهی کلمات تلفظ شده را توسط برنامه‌ای به صورت تایپ شده در پایین صفحه به نمایش بگذارند. در این هنگام داوران ملزمند این اطمینان را حاصل نمایند که تمامی افراد تعیین شده در جلسه کنفرانس ویدئویی یا صوتی حاضر و در دسترس می‌باشند. (ابوترابی، ۱۳۸۶، ۳۳) البته این نوع وسیله ارتباطی هزینه بالایی را به همراه دارد که برای دعاوی با ارزش اقتصادی

کم به صرفه نیست. باز باید یادآوری کنیم که هیچ یک از ابزارهای تکنولوژیکی نامبرده نمی‌توانند به تنهایی تمام تبادلات ارتباطی و احساسی را به طور کامل محقق سازند.

۴. مراحل داوری در فضای مجازی

داوری در فضای مجازی همانند دادرسی داوری سنتی مراحل مشابهی دارد و در برگیرنده تقریباً تمام موضوعات مطرح در دادرسی‌های داوری سنتی است. به جز برخی مراحل و مسائل که به علت نفوذ فن‌آوری در آن شکل خاص و گونه جدیدی را به خود اختصاص داده است. به عبارتی تنها تغییر فضا است که جلوه‌ای دیگر از نحوه ارتباط و تعامل را معرفی کرده است. (السان، ۱۳۸۵: ۸۴) می‌توان با کمی اغماض در نحوه انجام و چگونگی شکل‌گیری ارتباط و ابزارهای ارتباطی هر دو را شامل مراحل پنج‌گانه زیر دانست:

- ۱- شروع داوری
- ۲- ابلاغ اخطاریه‌ها و برنامه زمان بندی
- ۳- تشکیل هیأت داوری
- ۴- جلسه استماع و بررسی دلایل
- ۵- صدور رأی داوری و ابلاغ آن

از بین موارد مذکور به توضیح شماره‌هایی خواهیم پرداخت که در داوری در فضای مجازی مباحث خاصی را به خود اختصاص داده‌اند و شکل جدیدی به خود گرفته است.

۴.۱. شروع داوری

معمولاً در وب سایت مؤسسات داوری مجازی فرم پیشنهاد داوری ارائه می‌شود که دارای شرط رجوع به داوری است و خواهان با یک فشار ساده موشواره بر روی گزینه من قبول دارم (I accept) یا دکمه "بله" داوری را شروع می‌کند. (مورک، ۲۰۰۰: ۱۶)

در مرحله نخست ابتدا از طرفین خواسته می‌شود تا فرم‌های اینترنتی را که در وب سایت قراردادده شده‌اند تکمیل نموده و آن را از طریق اینترنت ارسال کنند. تقریباً تمام اطلاعاتی که طرفین در اختیار دیوان‌های داوری قرار می‌دهند اعم از توضیح خواسته،

منشأ دعوا، تعیین بهای خواسته، آنچه مورد توافق قرار گرفته و تلاش‌های انجام گرفته برای حل و فصل اختلاف در اینجا نیز باید ارائه شود. (ابوترابی، ۲۷: ۱۳۸۶) چنانچه اطلاعات ارائه شده کافی نباشد، داوران می‌توانند از طرف مربوطه تقاضای ارائه توضیحات یا مدارک بیشتر بنمایند. (جرارد^{۱۵}، ۲۰۰۵: ۳۱۰) نکته قابل ذکر اینکه، این اصحاب دعوا هستند که نسبت به صحت اطلاعات و آدرس‌های اعلام شده و نیز استفاده و نگهداری از رمز عبور مسئول می‌باشند. سازمان‌های ارائه دهنده خدمات داوری مجازی هیچ گونه مسئولیتی به علت قصور در نگهداری و ارسال اطلاعات از طرفین، در صورت فاش شدن رموز و اطلاعات به عهده نمی‌گیرند. (بند ۸ ماده ۹ قانون داوری هنگ کنگ، ۲۰۰۲)

یکی از مشکلات احتمالی این است که بعضی دیوان‌های داوری مجازی، مانند سازمان داوری آمریکا^{۱۶} طرفین را محدود به ارائه خلاصه‌ای از پرونده در چند صفحه یا سطر می‌نمایند. این موضوع ممکن است به صحت و اعتبار رأی داوری به خاطر در تناقض بودن با اصل دادرسی عادلانه و مؤثر، خدشه وارد نماید. بعد از ثبت نام توسط یکی از طرفین و دعوت از طرف دیگر برای شرکت در داوری، دیوان داوری موظف است در اولین فرصت برنامه زمانی دادرسی را با هماهنگی طرفین و داوران تنظیم نماید و به آن‌ها ابلاغ کند. بعد از آن باید معین شود که طرفین و داوران به چه فاصله زمانی ملزم به مراجعه به دیوان از طریق وسایل الکترونیکی مشخص شده هستند تا از دریافت هر گونه ابلاغ یا اخطار و دیگر جریانات دادرسی مطلع شده و به موقع و در ظرف مهلت مقرر به شکل مناسب پاسخ آن را ارائه دهند. این روش در اغلب دیوان‌های مجازی قابل مشاهده است.^{۱۷}

۴.۲. تشکیل هیأت داوری

یکی از مهم‌ترین فواید داوری در فضای مجازی امکان انتخاب وسیع و سریع داوران دارای تخصص و تجربه‌های مقتضی است. به طور کلی بین شیوه انتخاب داوران در داوری از نوع مجازی و داوری سنتی تفاوت عمده‌ای وجود ندارد به جز

اینکه در داوری مجازی، اطلاعات دقیق تر و کامل تری از داوران از طریق وبسایت در اختیار طرفین قرار می گیرد^{۱۸}، به عنوان نمونه وبسایت (کلیک ستل) لیست ۱۵۰۰ داور را از طریق اینترنت در اختیار طرفین قرار می دهد^{۱۹}.

قوانین داخلی برای تعیین داور شرایطی را معین کرده اند که به عبارتی می توان گفت محدودیت ها و ممنوعیت هایی را که عمدتاً مربوط به صلاحیت و اهلیت داوران است در پی دارد. اما در عرصه بین الملل به خصوص داوری مجازی، خصوصیات ویژه دیگری را ایجاب می کند از جمله تخصص.

داوران انتخاب شده برای بررسی پرونده ها و صدور رأی از طریق اینترنت نه تنها باید در زمینه های حقوق قراردادها، داوری و تجارت الکترونیک تخصص داشته باشند بلکه باید از دانش کافی در مورد خصوصیات نرم افزاری و برنامه نرم افزاری به کار گرفته شده در سایت داوری مجازی نیز برخوردار باشند. (ماده ۴ قانون داوری عربستان سعودی، ۱۹۸۳) علاوه بر این در مواردیکه یکی از داوران خصیصه مذکور را نداشته باشد خواهان یا خوانده حسب مورد می تواند نسبت به وی ایراد عدم صلاحیت نموده (ماده ۱۲ بند ۲ قانون نمونه آنسیترال در آی.سی.ای) و یا دیوان و دادگاه صالح، رأساً وی را برکنار نمایند. (ماده ۲۴ بند ب قانون داوری انگلیس مصوب ۱۹۹۶)

۴.۳. استماع داوری

اصولاً برای طرفین و داوران امکان تصمیم گیری و انتخاب شیوه های ارتباطی در انجام روند داوری وجود دارد همانند اینکه از ابزارهای ارتباطی همزمان مثل ویدئو کنفرانس صوتی یا تصویری، یا غیرهمزمان مثل پست الکترونیکی استفاده کنند یا خیر. (مورک ۲۰۰۰،: ۲۰) که این امر جلوه ای از مفهوم استقلال و آزادی طرفین است. البته با توجه به امکانات مشترکی که برای همه آنها فراهم است، انتخاب خواهد شد. (هیل^{۲۰}، ۱۹۹۹: ۴).

دلیل اینکه امکانات مشترک طرفین باید به عنوان ملاک انتخاب وسایل ارتباطی الکترونیکی در نظر گرفته شود این است که یکی از اصول لازم برای شناسایی و اجرای

آراء الکترونیکی، دسترسی مساوی و برابر به وسایل الکترونیکی استفاده شده توسط دیوان در روند داوری است. به عبارتی ساده، دادرسی نباید بر خلاف اصول حقوقی مانند اصل تساوی^{۲۱} باشد. (تفرشی و اسدی زاده، ۱۳۸۷: ۱۰۶)

در حال حاضر دیوان‌های مجازی تلاش می‌کنند تا از طریق ارائه خدمات کامل و در عین حال ساده‌تر از لحاظ استفاده، تحت برنامه‌های نرم افزاری قوی با یکدیگر رقابت نمایند. به طور مثال مؤسسه سیسکو سیستم (Cisco System) اخیراً اعلام نموده است موفق به طراحی یک نوع سیستم ویدئو کنفرانسی شده که قادر به ارائه خدمات به حداکثر ۴۰۰ کاربر به صورت همزمان است. (جاسنا آرسیس^{۲۲}، ۱۹۹۷: ۲۰۹) و یا مؤسسه گربی (Gearbi) در هلند که به دنبال یک سیستم شکلی ساده است تا برای کاربران استفاده از آن راحت‌تر باشد. (جرارد، ۲۰۰۵: ۲۹۷)

لزوماً داوری در فضای مجازی به صورت کامل از طریق اینترنت تحقق نمی‌پذیرد بلکه بر اساس آنچه توافق شده ممکن است بعد از کنفرانس ویدئویی یا صوتی و یا حتی قبل از آن، طرفین، ادله-مستندات و دفاعیات خود را از طریق وسایل الکترونیکی دیگر مثل فکس و تلگرام و ارسال رونوشت تصویر یا اصل مدارک و گاهی با ارسال لوح فشرده مطالب، روند داوری را به انجام برسانند. (مرکز داوری کوالامپور^{۲۳}، ۲۰۰۷).

به نظر بعضی نویسندگان علاوه بر اینکه استماع دلایل و دفاعیات می‌تواند از طریق ویدئو کنفرانس صورت گیرد، استماع شهادت شهود و اظهار نظر کارشناسان نیز می‌تواند به همین صورت انجام گیرد (یو و نصیر^{۲۴}: ۲۰۰۳) شاهدان به عهده لکن اثبات هویت به عهده شخصی است که قصد استفاده از شهادت آنان را دارد و همچنین کارشناسان باید قبلاً مورد تأیید و توافق طرفین قرار گرفته باشند.

جز در موارد استثنایی به صورت کلی جلسه استماع اینترنتی به مدت یک ساعت به طول می‌انجامد به گونه‌ای که هر طرف به مدت نیم ساعت فرصت خواهد داشت که دلایل و مستندات خود را به داوران ارائه نماید. (می یرس، ۱۹۹۹: ۲۰) ناگفته نماند که این محدودیت زمانی ممکن است قاضی را به سمت امتناع از شناسایی و اجرای رأی داوری صادره به دلیل عدم رعایت یکی از مهم‌ترین اصول دادرسی یعنی دادرسی

عادلانه و مؤثر سوق دهد. بنابراین شاید مناسب باشد که دیوان در ابتدا از طرفین سؤال نماید که مایلند جلسه استماعی که در آن دلایل و مستندات خود را ارائه می‌دهند به چه مدت باشد. (ابوترابی، ۱۳۸۶: ۳۰)

۴.۴. صدور رأی

پس از استماع شهادت شهود از طریق ویدئو کنفرانس صوتی یا تصویری و بررسی اسناد و دلایل که از طریق وسایل الکترونیکی وصول می‌شود داوران نیز در صورت تشکیل هیأت مرکب، جلسات شور و مشورتی برگزار می‌کنند تا به نقطه نظر مشترکی برسند که می‌تواند از طریق همان وسایل الکترونیکی فوق‌الذکر باشد. (مورک، ۲۰۰۰: ۳۱) هنوز هیچ‌گونه مدل و قاعده خاصی برای شور الکترونیکی وضع نشده است اما مخالفتی هم با آن نشده تا جایکه در حقوق فرانسه و ایتالیا تصریح شده است که چنانچه طرفین بر چنین روشی توافق کنند، شور الکترونیکی صحیح و معتبر است. (همان، ۳۳)

در حقوق سویس شرایط شور الکترونیکی اینگونه آمده است: ۱- همه داوران باید بر اینگونه شور گرفتن موافق باشند. ۲- همه داوران باید در حکم کردن سهم باشند مگر به علت داشتن عذر موجه مثل مریضی یا رد کردن داور پرونده ۳- چنین شور و مشورتی مورد توافق طرفین باشد. (هیل، ۱۹۹۹: ۶) فلذا حکم باید حاصل تشریک مساعی همه داوران باشد و داور باید بر اساس اصولی چون محرمانه نگه داشتن روند داور و با استفاده از قواعد حل تعارض و رعایت رازداری، رأی خود را صادر کند. (کاجارد، ۲۰۰۳: ۱۰)

داوران باید طی یک فورجه زمانی مشخص که در جدول زمانبندی شده‌ای که در ابتدای امر تنظیم می‌شود در قالب فرمهای الکترونیکی موجود در وب سایت مؤسسه، نظر نهایی خود را اعلام دارند. (جربی، ۲۰۰۵: ۳۱۲)

احکام الکترونیکی مباحث تخصصی حقوقی زیادی را به همراه دارد از جمله اینکه چگونه باید به طرفین ابلاغ شود، آیا اینگونه ابلاغ‌های الکترونیکی سندیت دارند،

آیا احکام الکترونیکی الزام آور هستند، آیا به دلیل اینکه شرط کتبی بودن را رعایت نکرده‌اند باز می‌توان بر اساس کنوانسیون ۱۹۵۸ نیویورک در مورد شناسائی و اجرای احکام داوری بین‌المللی از کشورهای عضو تقاضای شناسایی و اجرای آن را کرد^{۲۴}.

۴.۵. ابلاغ رأی

به نظر می‌رسد استفاده از ابزار الکترونیکی برای ابلاغ رأی، با توجه به اصل حاکمیت اراده صحیح و معتبر است. چرا که ماده ۴۵۸ قانون آیین دادرسی مدنی ایران مصوب ۱۳۷۹ مقرر می‌دارد، چنانچه طرفین در قرارداد داوری طریق خاصی برای ابلاغ رأی پیش‌بینی نکرده باشند، این امر توسط دادگاه صورت خواهد پذیرفت که در این صورت ابلاغ رأی مطابق مقررات آیین دادرسی انجام می‌شود.

مفهوم ماده فوق به این معناست که چنانچه طریق خاصی برای ابلاغ رأی داوری پیش‌بینی شده باشد یا اختیار آن به داور داده شده باشد، اصل حاکمیت اراده اقتضاء می‌کند که همان طریق خاص یا تشخیص داور معتبر شناخته شود. (پورنوری، ۱۳۸۲: ۲۱۱)

در داوری سازمانی در صورتیکه طرفین راجع به نحوه و مرجع ابلاغ آراء داوری توافق نکرده باشند، ابلاغ بر اساس مقررات پیش‌بینی شده انجام خواهد گرفت یعنی با استفاده از ایمیل نیز می‌توان ابلاغ را انجام داد البته اگر ایمیل زمان و تاریخ ابلاغ را مشخصاً تعیین کند و تمامی امور امنیتی رعایت شده باشد و در متن حکم هیچ‌گونه تغییری اعمال نگردد. (کاچارد، ۲۰۰۳: ۱۹) اما در داوری موردی داور می‌تواند رأساً نحوه و مرجع ابلاغ را مشخص کند. پس به نظر می‌رسد ارسال و ابلاغ اوراق داوری و حتی اختطاریه‌ها توسط وسایل ارتباط الکترونیکی از جمله فکس و ایمیل، دور از انتظار نیست بلکه آینده‌ای بسیار نزدیک و دست‌یافتنی است. این در حالی است که در کشورهای پیشرفته صریحاً در داوری‌ها از مراسلات اینترنتی، پست، پیک و تلفن برای ابلاغ اوراق و اوقات دادرسی استفاده می‌گردد. (ابوترابی، ۱۳۸۶: ۲۵)

در مقابل گفته شده زمانی که رأی صادر می‌شود باید به طرفین ابلاغ کتبی گردد و گرنه ابلاغ به صورت شفاهی بی‌فایده است البته عملکرد داوری در این مورد برحسب کشورها متفاوت است. (خزاعی، ۱۳۸۶: ۴۹) از آثار انجام ابلاغ می‌توان به تعیین امکان تصحیح و تفسیر حکم، مهلت استیناف، یا هر گونه تغییر دیگر در آن اشاره کرد. (کاچارد، ۲۰۰۳: ۱۰)

ابلاغ رأی به صوت آن لاین با نیازهای حقوقی داوری که متن حکم را برای اجرا یا برای صحیح تلقی کردن ابلاغ ضروری می‌داند برطرف نمی‌کند. برای احتیاط علاوه بر ابلاغ به وسیله وبسایت، ایمیلی با گواهی دریافت یا یک رونوشت بر روی لوح فشرده با پست سفارشی برای طرفین فرستاده می‌شود. یک رونوشت از لوح فشرده حاوی حکم نیز باید در آرشیو دادگاه داوری ثبت شود. (همان: ۱۵)

در ماده ۴ مقررات داوری سازمان جهانی تجارت، به دنبال تسریع در ارسال و ابلاغ اخطاریه‌ها و اوراق قضایی، از وسایل ارتباطی نام برده شده است که باعث سرعت بخشیدن به حل و فصل اختلافات می‌شود. جدول زیر تا حدود زیادی مؤید این مطلب است. در این جدول مشخص می‌شود که استفاده از سیستم آن لاین کم هزینه‌تر و سریع‌تر است. (تفرشی و اسدی نژاد، ۱۳۸۷: ۱۰۰)

جدول مقایسه سرعت و هزینه وسایل ارتباطی

ارسال از نیویورک به توکیو	هزینه به دلار	زمان
پست هوایی	۷/۴	۵ روز
پیک	۲۶/۲۵	۲۴ ساعت
دورنویس	۲۸/۸۳	۳۱ دقیقه
پست الکترونیکی	۰/۱	۲ دقیقه

ادامه جدول مقایسه سرعت و هزینه وسایل ارتباطی

ارسال از نیویورک تا لوس آنجلس		
۳-۲ روز	۳	پست هوایی
۲۴ ساعت	۵۱۵	پیک
۳۱ دقیقه	۹/۸۶	دورنویس
۲ دقیقه	۰/۱	پست الکترونیک

در ایران نیز با توجه به رشد فن آوری اطلاعات هر روز شاهد نفوذ این امر در زوایای مختلف هستیم و نمی‌توان منکر مزیت‌های آن به خصوص در عرصه امور حقوقی و قضایی بود. یکی از نتایج نفوذ فن آوری را می‌توان در مبحث ابلاغ اوراق قضایی شاهد بود. این طرح موقعیت و جایگاه خود را در ایران در طول زمانی نه نسبتاً طولانی پیدا کرده است، به گونه‌ای که این قبیل تکنولوژی‌ها همچون اس.ام.اس، ایمیل و وبسایت در چرخه ابلاغ بعضی استان‌ها چون شیراز و هرمزگان رویه‌ای معمول شده است. البته برای افزایش اطمینان، ابلاغ به طور هم‌زمان و به هر سه روش صورت می‌گیرد، به این روش که ابتدا پیامکی حاوی این پیام که «جهت مشاهده اوراق قضایی به سایت دادگستری و یا آدرس ایمیل خود مراجعه کنید» همراه با آدرس الکترونیکی برای مراجعه به اشخاص فرستاده می‌شود. شخص با مراجعه به آن آدرس و اتصال به لینک ابلاغ الکترونیکی و وارد کردن اطلاعاتی چون شماره پرونده و کد ملی می‌تواند ابلاغ را مشاهده کند. بلافاصله پس از مشاهده گزارشی مبنی بر اطلاع از ابلاغ در همان تاریخ و ساعت در سیستم مدیریتی گزارش می‌شود.

از طرفی می‌توان با ارسال یک ایمیل مراجعه به سایت داوری را جهت رویت ابلاغ خواستار شد. برای مهم جلوه دادن ابلاغ در بین سایر نامه‌های الکترونیکی می‌توان آن را اولویت‌بندی کرد به این صورت که در هنگام تدوین نامه‌ی ابلاغ از گزینه (priority) یا همان اولویت در سه سطح پایین، معمولی، بالا انتخاب شود. از نظر سرعت ارسال نامه بین اولویت‌های مختلف تفاوتی نیست. در واقع اولویت یک علامت برای گیرنده‌ی نامه است که توجه داشته باشد این نامه از درجه اهمیت بالایی برخوردار

است و او به این نامه توجه ویژه‌ای داشته باشد و در صورت امکان این نامه را زودتر از مابقی نامه‌ها مطالعه کند. (موسوی و سبز علی گل، ۱۳۸۹: ۳۳۷)

۵. نتیجه گیری

توسعه فن‌آوری در سال‌های اخیر در موضوع حل و فصل اختلافات تجاری بین‌المللی باعث گرایش به سمت داوری الکترونیکی شده و رژیم حقوقی داوری تجاری بین‌المللی سنتی را به چالش کشیده است. این شیوه داوری غیرقضایی حل و فصل اختلافات، همانند هر نهاد جدید التاسیس حقوقی مسائل و مشکلاتی به همراه داشته و در نتیجه تأثیر تحولات فنی ناشی از آن در روند دادرسی، تعارضات جدیدی بروز نموده است که با توجه به مزایای بیشمار این شیوه حل و فصل اختلاف باید چاره‌ای برای رفع چالشهای آن اندیشیده شود.

به نظر می‌رسد داوری الکترونیکی همان نهاد داوری سنتی است و تنها روش اعمال آن تغییر یافته و از شیوه‌های جدید ارتباطی استفاده شده است. مراحل این داوری همانند داوری سنتی و در برگیرنده تقریباً تمام موضوعات مطرح در دادرسی‌های داوری سنتی است. لیکن در برخی مراحل و مسائل به علت نفوذ فن‌آوری در آن شکل خاص و گونه جدیدی را به خود اختصاص داده است. این مراحل از شروع داوری، ابلاغ اخطاریه‌ها و برنامه زمان بندی، تشکیل هیأت داوری، جلسه استماع و بررسی دلایل تا صدور رأی داوری و ابلاغ آن است که در مواردی با چالش‌هایی روبرو هستند. از جمله این چالش‌ها می‌توان به امنیت دادرسی و اصل محرمانه بودن رسیدگی برای تجار، هزینه سنگین ارتباطات و وجود وب سایت‌های پیچیده و تناقض رأی داوری با اصل دادرسی عادلانه و مؤثر اشاره نمود. به نظر می‌رسد مشکل امنیت فضای اینترنتی مشکل غیرقابل حلی نیست و با کد دار کردن اطلاعات و استفاده از امضاء دیجیتالی می‌توان این امنیت را تقویت نمود به ویژه اینکه در اکثر کشورها، قوانین مربوط به تجارت و امضاء الکترونیک مورد تصویب قرار گرفته و لازم الاجرا است (میرزایی، ۱۳۸۸: ۶۹۳).

در مورد هزینه داوری گرچه بعضی از وسایل ارتباطی هزینه‌های سنگینی را به همراه دارند و برای پرونده‌هایی که ارزش اقتصادی پایینی دارند مناسب نیستند اما لازم به یادآوری است که بیشتر دعاوی مطروحه در وبسایت‌های ارائه دهنده این خدمات از نوع پرونده‌هایی است که ارزش اقتصادی بالایی دارند فلذا میزان هزینه‌های وسایل ارتباطی گاهی نسبت به ارزش پرونده مطروحه قابل مقایسه نیست. در مورد صفحات وب سایت‌های پیچیده باید اذعان داشت که معمولاً کاربرانی به این صفحات مراجعه می‌کنند که تجربه و علم کافی را دارند اما برای آن دسته از کاربران که به این روند آشنایی ندارند نیز کلیدهایی وجود دارد که آن‌ها را راهنمایی می‌کنند.

در خاتمه به نظر می‌رسد که با روند سریع رشد حجم مبادلات تجاری، تبعاً رشد حجم اختلافات تجاری را هم در پیش خواهیم داشت که نیازمند تسریع بخشیدن نظام حل و فصل می‌باشد. لذا در آینده نزدیک، گرایش به سمت این نوع از داوری روند رو به فزونی خواهد داشت که به دنبال خود مشکلات عدیده‌ای را حل خواهد کرد چرا که مزیت‌های فراوانی چون کاهش هزینه‌های سفر، جلوگیری از جابه‌جایی‌های بی‌مورد، استفاده از تخصص داوران مجرب، سرعت در رسیدگی و.... را به همراه دارد. امید است که مراجع بین‌المللی در جهت رفع و حل مشکلات این نهاد جدید گام برداشته و نهادهای دولتی و ملی با ایجاد قوانین مصوب و ساده از آن استقبال کنند و زیرساخت‌های ناهموار متعدد مربوط به آن را هموار سازند.

پی‌نوشت‌ها

- ^۱ Morek
- ^۲ Judicial
- ^۳ Schmitthoff
- ^۴ Hornle
- ^۵ UNCITRAL (United nation commission on international trade law)
- ^۶ William Gibson
- ^۷ Michal Banedict

^۸. برای اطلاعات بیشتر، رک به <http://cyb.er-smomeni.blogfa.com>

^۹. kinza

^{۱۰}. Andreson

^{۱۱}. Zhao

^{۱۲}. Burk

^{۱۳}. Katsh & Rifkin

^{۱۴}. Kaufman &Schultz

^{۱۵}. Gerard

^{۱۶}. American Arbitration Association

^{۱۷}. به عنوان نمونه نگاه کنید به : www.e.arbitration-t.com/papersadr/eal-suppl-

rules.pdf

^{۱۸}. نگاه کنید به: www.eresolution.com see this site:

^{۱۹}. نگاه کنید به: www.clicksettle.com

^{۲۰}. Hill Richard

^{۲۱}. Principle of equality

^{۲۲}. Jasna Arsic

^{۲۳}. قابل دسترس در سایت : www.highbeam.com/doc/lpl-97638331.html

^{۲۴}. برای دستیابی به پاسخ سوالات فوق رجوع کنید به: (رافائل مورک، مقبولیت داوری بر خط در کالبد

حقوق قدیم، ۴۴-۳۵) و مقاله‌ای تحت عنوان شناسایی آراء داوری الکترونیکی نوشته نگارندگان این

مقاله، چاپ شده در مجله نامه مفید قم، شماره ۸۸

منابع

الف. منابع فارسی

آخوندی، محمد (بهمن ۱۳۸۴). فضای مجازی چیست؟

<http://www.subaro.pc.blogspot.com>,

ابوترابی زارچی، محمد (۱۳۸۶). داوری بر خط و مسائل حقوقی آن. پایان نامه

کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

اداره کل پژوهش و اطلاع رسانی حقوقی. فرهنگ حقوقی دو سویه. (۱۳۸۷). تهران:

ناشر معاونت پژوهش، تدوین و تنقیح قوانین و مقررات

اسماعیلی، علی محمد (۱۳۸۹). جنگ نرم در همین نزدیکی. تهران: نشر ساقی.

اشمیتوف، کلايو.ام. (۱۳۷۸). **حقوق تجارت بين الملل**. ترجمه بهروز اخلاقی و همکاران. جلد دوم. تهران: نشر سمت.

السان، مصطفی (۱۳۸۵). "جنبه‌های حقوقی داوری آن لاین"، نامه حقوقی مفید. ۲:۲. ۱۰۶-۷۹.

امیری، امین پاشا (۱۳۸۱). **تنظیم موافقتنامه‌ی داوری تجاری بین المللی**. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران

انصاری، پرویز (۱۳۸۷) **حقوق تجارت بین الملل**. تهران: نشر میزان. چاپ اول.
پورنوری، محمد (۱۳۸۲). **حمایت قضایی از آراء داوری در ایران**. داوری نامه، ۱: ۲۱۵-۲۰۹.

تفرشی، محمد عیسی و اسدی نژاد، محمد (۱۳۸۷) "ویژگی‌های مقررات داوری سازمان جهانی مالکیت فکری و مقایسه آن با قانون داوری تجاری بین‌المللی"، **فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی**. ۳۸: ۱. ۱۰۹-۹۱.

جعفری لنگرودی، محمد (۱۳۸۸). **ترمینولوژی حقوق**. تهران: نشر گنج دانش.
جنیدی، لعیان (۱۳۷۸) **نقد و بررسی تطبیقی قانون داوری تجاری بین المللی**. تهران: انتشارات دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.

خزاعی، حسین (۱۳۸۶) **حقوق تجارت بین الملل**. جلد هفتم. تهران: نشر قانون.
درویشی، یوسف (۱۳۸۸) **شیوه‌های جایگزین حل و فصل اختلافات**. تهران: نشر میزان.

سروی زرگر، محمد، (۱۳۸۷)، **درآمدی بر فضای مجازی**، سایت مرکز تحقیقات و مطالعات رسانه‌ای همشهری، [http://www.hccmr.com/news-](http://www.hccmr.com/news-456.aspx)

456.aspx

ستوده تهرانی، حسن (۱۳۷۵). **حقوق تجارت**. جلد اول. تهران: نشر دادگستر.
موسوی، علی و سبز علی گل، محمد (۱۳۸۹). **گواهینامه بین المللی کاربری کامپیوتر سطح یک**، تهران: انتشارات صفار.

میرزایی، علی (۱۳۸۸). **قواعد داوری از منظر حقوق تطبیقی**. تهران: نشر جنگل.

ب. منابع انگلیسی

- Arsic J (1997), International Commercial Arbitration on the Internet has the future come too early ?.vol14, **Journal of International Arbitration**.
- Burk DL,(1998).**Trademark Doctrines For Global Electronic Commerce** .S.G.L publisher.
- Cachard O,(2003), **International Commercial Arbitration-Electronic Arbitration** .copy right United Nation .Available from :<http://www.unctad.org>.
- Gerard A.W. Vreeswijk, Arno R. Lodder(2005) ,” GearBi: Towards an online arbitration environment based on the design principles simplicity, awareness, orientation, and timeliness”, **Artificial Intelligence and Law**, Volume 13, Issue 2
- Hill R , (1999),Online Arbitration: Issues and solutions Arbitration International.vol 15.no 2. available from :<http://www.umass.edu/disput/hill.htm>
- Hornle j, (2004).Online Dispute Resolution. First edn .London .JISC Legal Briefing Paper , <http://www.oecd.org>.
- Hong Kong International Arbitration Center .**Electronic Transaction Arbitration Rules** .adapted to take effect from 1 January 2002, www.hkiac.org/pdf/Domain%20Name/en_ETArbRules.pdf
- Kaufman G & Schultz T,(1999),Online Dispute Resolution-Challenges for contemporary Justice[abstract] www.redorbit.com/news/technology/270293/conflict-resolution-in-the-age-of-the-internet/index.html
- Katsh E & Rifkin J, (2001),**Online dispute resolution Resolving disputes in cyberspace** ,San Francisco, Jossey-Bass.

- Katsh E & Rifkin J & Gaitenby A , (2000), E –Commerce,E-Disputes, and E-dispute resolution in the shadow of e-bay law, <http://www.umass.edu/cyber/katsh.pdf>.
- Mears Rona R9, (1999), **A Look at the future of International Disputes**, Haynes and Boon, [.http://www.hayboo.com/FILES/tbl-s12publicationsHotTopics%5CpublicationPDF60%5c304%5c02-20-1999-Mears.pdf](http://www.hayboo.com/FILES/tbl-s12publicationsHotTopics%5CpublicationPDF60%5c304%5c02-20-1999-Mears.pdf).
- Morek R , (2000), Admissibility within the current legal framework, www.odr.info/Re%20greetings.doc
Soudi Arabia Law, <http://www.arablaw.org/Arab%20Law%20Net%202V.htm>.
- U.K.Arbitration act of 1996**, Office of Public Sector Information, <http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts1996/1996023.htm>.
<http://www.opsi.gov.uk/acts/acts1996/ukpga-19960023-en-2#pt1-pb1-11g5>.
- Uncitral Model Law On International Commercial Arbitration, <http://www.uncitral.org/pdf/English/texts/arbitration/ml-arb/MLARB-english-revised%2006.pdf>.
- Vreeswijk G & Lodder R, (2005), GearBi: Towards an online arbitration environment based on the design principles simplicity ,awareness ,orientation ,and timeliness .Netherlands,<http://www.buscalegis.ufsc.br/revistas/files/journals/2/.../6655-6654-1-PB.pdf>
- Yu Hong- Lin& Nasir M, (2003) "Can Online Arbitration Exist Within The Traditional Arbitration Framework?" **Journal of International Arbitration** .vol 20.
- Zhao y (2005), **Disput Resolution In E-Commerce**.volume 9.Boston.Martinus Nijhoff publisher .